

Balassi Bálint Bock-fordításának irodalmi műfaja

Az arab irodalomban van egy műfaj, amely azt a nevet viseli: *faradzs ba^cd al-siddah* (vigasztalás a szerencsétlenség után). A IX. századtól veszi kezdetét. -Elődjei nyomdokain haladva al-Tanûkhî (938/40–994), iraki tudós és bíró, hasonló című könyvével e consolatio-irodalom klasszikusává vált. Művét Láleli törökre fordította s 1170 körül al-Dihistâni perzsára. A nagyszámú kézirat és nyomtatvány bizonyítja, hogy mennyire népszerű volt a faradzs-műfaj Kelet olvasóközönsége előtt.

Nisszim ben Jákob Ibn Sâhîm Kairuánban a XI. században ugyanezzel a címmel zsidó tartalmú, arab mesegyűjteményt állított össze, hogy megvigasztalja a gyászban és bajban levőket, s hogy barátja kérésének eleget téve, erősítse őt a fia elvesztésével ért tragédiájában. Távlabbi célja, hogy kiszorítsa a zsidóság köréből az ilyen mohamedán munkákat. Elterjedtségét mutatják a felbukkant töredékek,¹ a könyvjegyzékek és a magánlevelekben való utalások.

Nisszim művének tendenciáját felismerte már Goldziher Ignác,² s napjainkban kibontotta W. M. Brinner.³ Az arab eredeti csak 1933-ban került kiadásra,⁴ héber fordítása azonban 1519 óta számos alkalommal. Az 1557-es ferrarai kiadás úgy tünteti fel – bár nem bizonyítható⁵ –, hogy apósát, Dúnást kívánta vele felegyenesíteni fia halálakor. Egy sereg vándortárgyat közvetít benne Keletről Nyugatra (az igaz és a bűnös temetése; a paradicsomi társ; jámbor ember és Illés próféta).⁶

Sir Thomas More (Morus Tamás) a londoni Towerben írta *A Dialogue of Comfort against Tribulation*-ját, amely a címében elárulja hasonló jellegét. A katolikusok szenvedéséről szól a török-mohamedán zsarnokság alatt, alig leplezett célzással VIII. Henrikre. 1535-ben végezték ki.

Michael Bock elzászi evangélikus prédikátor *Würzgärtlin für die kranken Seelen* c. elmélkedő iratát 1562-ben adta ki, "wie sich ein Mensch in der Zeit der Verfolgung, oder Marter Troesten soll."

Magyarra fordításával akarta felvidítani szüleit a fiatal Balassi Bálint, amikor Miksa király üldözése elől velük Lengyelországba menekült. *A Betegh lelkeknek való fwues kertecijke* Krakóban jelent meg 1572-ben „az ő szerelmes szwleijnek haborwsagokban való vigasztalasa.” A mű egyetlen példánya lappang.⁷ Szövegét Eckhardt Sándor kiadásából ismerjük.⁸

Amikor Bornemisza Péter Semptén 1577-ben újból lenyomatja, Ungnad Anna Máriának ajánlja. Előszavában megokolja ezt: „Láttam keserűsegetek ez napokban: midőn csak igen rövid nap egy mas vtn, ket tiztes leanzo őczeit az WR βemetec elől magahoz vőtte volna . . . Im azért enis, előb egy kis könyvetsket küldtem az ti meg keseredet szuueteknec vigasztalasa.”⁹

¹ S. ABRAMSON: R. Nissim Gaon. Hierosolymis, 1965. 555–557.

² B. HELLER: Bolte-Polivka. IV. Leipzig, 1930. 325.

³ An Elegant Composition Concerning Relief After Adversity. New Haven–London, 1977. XXIII–XXVII. L. még A. WIENER: Der Islam. IV. 1913. 270–298, 387–420.

⁴ The Arabic Original of Ibn Shâhîm's Book of Comfort. New Haven, 1933.

⁵ Hibbur jáfe mé-hájösua. Ed. H. Z. HIRSCHBERG. Jerusalem, 1954. 50.

⁶ H. SCHWARZBAUM: Studies in Jewish and World Folklore. Berlin, 1968. 61; uő: The Mishle Shu'alim (Fox Fables) of Rabbi Berechiah Ha-Nakdan. Kiron, 1979. s.v. Nissim.

⁷ Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600. Bp., 1971. 318–319. No. 318.

⁸ Balassi Bálint összes művei. II. Bp. 1955. 5–59.

⁹ ECKHARDT Sándor: A Fűves Kertecske. ItK 1954. 373–385; uő: Balassi-tanulmányok. Bp. 1972. 351–376. CZÖBEL Ernő ismételt kiadott tanulmánya (Válogatott írásai. Bp. 1963. 377–381.) Eckhardt kutatásai után túlhaladtak.

A felsorolt művek mind utalnak íratásuk céljára. Egy törzsből fakadnak.

Így kapcsolódik Balassi már első s életében egyetlen nyomtatásban megjelent művével egy messzire nyúló irodalmi áramlatba, ahogyan későbbi munkásságában is mindig a nagyvilág felé nyújtotta ki nyugtalanul és fáradhatatlanul kereső kezét.

Scheiber Sándor

Voltaire egykorú magyarországi iskolai színpadon

Az elmúlt évben az MTA Irodalomtudományi Intézet keretében kutatómunka indult XVIII. századi színjátszásunk egyik – az előző századok hagyományait folytató – sajátos területének, az iskoladráma-előadásoknak és a velük kapcsolatos irodalmi anyagnak a feltárására. Már az előző kutatások is arra figyelmeztettek,¹ hogy ennek az egyre gazdagabban feltáruló irodalmi és színház-történeti anyagnak az ismeretében módosítanunk kell a korszak irodalmi és színi életéről még századunk első felében is uralkodó képet, s az erőgyűjtés hosszú, statikus állapota helyett itt is a fejlődés dialektikus mozgástörvényeivel kell számolnunk. Most, hogy a kutatás magányos tudósok áldozatvállalása helyett egész közösség ügyévé válhatott, a tempó felgyorsulásával már az első év munkája is igazolta az említett szemléletváltás szükségességét. Addig, amíg ez az igazság bibliográfia és szövegkiadások alapján irodalmunk minden kutatója előtt feltárul, s a tudományos értékelő munka számára további árnyalt összefoglaló kép megrajzolását teszi lehetővé, most csak a kutatás apróbb adalékaival, „melléktermékeivel” szeretnék ízelítőt adni a tanulmányozott anyag sokszínűségéből.

Adalékaim a század latin nyelvű drámairodalmából származnak. Ezek az előadások és darabok a hazai színjátszás és iskoladráma-irodalom területén a XVIII. századi élet szerves részei, s – mint több más műfajban is – a magyar nyelvű fejlődés előkészítői, erre ösztönző európai hatások közvetítői.

Az iskolai színjátszást a katolikus szellemű nevelésre hazánkban elsőként felhasználó, s így a XVIII. században már jelentős dramaturgiai múlttal és gyakorlattal rendelkező jezsuita iskolák színjáték-rendező tanárai állandó szellemi kapcsolatot tartanak más – sokszor a tartomány határain messze túleső – rendházakkal, iskoláikkal, figyelemmel kísérik az ott sikerrel előadott darabokat, s buzgón gyarapítják azokból saját repertoárjukat. Másolják vagy másoltatják, fordítják és fordíttatják a szövegeket, gyűjteményüket magukkal viszik új állomáshelyükre, hogy ott is felhasználják. Hazai kéziratok latin drámaanyagunk is bizonyítják, hogy nagy frissességgel figyelnek fel új szerzőkre, témákra, s gyorsan követik a külföldi műfajváltásokat is a passiójátéktól az operaelőadásokig. De még ennek a gyors reagálásnak a tudatában is érdekes az a jelenség, amelyre itt szeretném felhívni a figyelmet.

Az OSZK Kézirattárában az egyedi példányokon kívül két gazdag kéziratgyűjteménye is van jezsuita iskolákban előadott, ill. előadásra szánt – túlnyomórészt latin nyelvű – XVIII. századi iskoladramáknak: az egyik az ún. Bartakovics-gyűjtemény két kötete (Quart. Lat. 693), a másik egy ugyancsak egykorú kolligátum (Quart. Lat. 2565).² A két gyűjtemény a XVIII. század ötvenes, ill. hatvanas éveiben lejegyzett szövegeket tartalmaz. A latin darabok szerzőjét, ill. fordítóját egy-két esetben maga a szöveg is jelzi, néhány esetben eddigi kutatóink munkája nyomán váltak ismertté, néhány darab eddig ismeretlen eredetét magam is megtaláltam nyomtatott, ill. kéziratok dráma-gyűjteményekben.

Mindkét kolligátumban maradt azonban néhány olyan dráma, amelynek latin szövege az eddig ismert jezsuita szerzők, ill. gyűjtemények darabjaival nem azonosítható. A Bartakovics-gyűjteményben a *Mors Caesaris* látszott ilyen gyökértelennek – mert semmiféle kapcsolatot nem mutatott sem a

¹ Az addigi eredmények legteljesebb összefoglalása gazdag önálló kutatási anyag alapján először ALSZEGHY Zsolt: A magyar XVIII. század c. kéziratok művében volt olvasható, Bp. 1948. I. 47–56., 150–209., II. 83–87. (MTA Kézirattára MS 10446), majd a hatvanas években A magyar irodalom története I–VI. Bp. 1964–66. c. összefoglaló munka II. kötetének szerzői adtak gazdag körképet a század irodalmi anyagában témánkról is.

² Ez utóbbit – egyik XVIII. század végi tulajdonosának kronogramját feloldva (Josephus Liszics, 1782) – a rövidség kedvéért Liszics-gyűjteménynek fogom nevezni.